

Den Kgl. Mønt i Altonas produktion 1813-1848¹⁾

Af Michael Märcher

De var flittige på Den Kgl. Mønt i Altona efter Statsbankerotten i 1813. Museumsinspektør ved Nationalmuseet, Michael Märcher, fortæller om møntstedets virke fra statsbankerotten og frem til Den 1. Slesvigske Krig.

DEN OMFATTENDE PENGEREFORM den 5. januar 1813 (Statsbankerotten) satte rigets møntsteder under betydeligt pres. Efter afståelsen af Norge i 1814 havde staten møntsteder i de to største byer, København og Altona. Møntstedet i Altona var i størstedelen af sin tid (1771-1863) det mest aktive og ofte rigets vigtigste møntsted. Den lå nær det vitale metal- og valutamarked i Hamborg.

Pengevæsnet var dengang baseret på sølv, og pengepolitikken var i betydelig grad lig mønt- og seddelpolitikken. Et af statens redskaber til at styre møntvæsnet og dele af pengepolitikken var møntstederne. De var afgørende for møntvæsnets og delvist pengevæsnets stabilitet, hvorfor de havde betydning for hele samfundet. Som fabriksanlæg skulle de producere seriefremstillede kvalitetsprodukter, der kunne cirkulere både nationalt og internationalt - og det uden at blive hurtigt nedslidte eller eftergjort af falskmøntnere. Desuden havde møntstederne i størstedelen af 1800-tallet pligt til at indsmelte ædelmetal samt udmønte guld og sølv for private kunder.

Den daglige leder af møntstederne var møntmesteren. Han havde be-

slutningskraften og det overordnede ansvar på stedet, der oftest havde omkring 10-12 specialiserede fastansatte og derudover hyrede et større antal daglejere.

Fra sin oprettelse til en omfattende ombygning med etablering af dampkraft i 1855-56 undergik Altonamøntens fysiske rammer ikke store forandringer. Den bestod af fire bygninger på en stor afskærmet grund i den nordlige del af Altona. Hånd- og hestekraft var frem til 1855-56 anlæggets eneste drivkraft.

1813-17: Stilstand, krig og statsbankerot

Pengereformen 1813 skulle indføre det nye rigsbankmøntvæsen i hertugdømmerne og i kongeriget, hvor pengevæsnet var brudt sammen. Indførelsen og forsøget på at forene pengevæsnet i kongeriget og hertugdømmerne, der især siden Speciereformen i 1788 havde været adskilt, kom møntært til at vare indtil 1850'erne/1864. Det skyldtes blandt andet, at reformen fra januar 1813 allerede i oktober samme år blev ændret for hertugdømmernes vedkommende, hvorved adskillelsen fortsatte. Sølv skulle fortsat være eneste gyldige betalingsmiddel i hertugdømmerne, der i første omgang fik lov til at beholde deres sølvbaserede (speciemønt, slesvig-holstensk kurant) omløb, hvori megen udenlandsk sølv mønt i øvrigt cirkulerede. En væsentlig del af rigets møntpolitik frem til

1864 handlede om indførelsen af rigsbankmønten i hertugdømmerne. I kongeriget var der i 1813 ikke længere god sølv mønt i omløb, samtidig var der en generel mangel på skillemønt. Pengereformen betød, at en del af de tidligere udsendte mønter og sedler skulle inddrages og erstattes. Med andre ord skulle omløbet udskiftes - og det kunne kun gå for langsomt.

Den ved reformen oprettede Rigsbank havde adskillige opgaver i forhold til pengevæsenet, og den styrede møntproduktionen til kongeriget. Den fik ret til at udstede såkaldte rigsbanktegn i kobber, der var gangbare i kongeriget. Den største forhindring ved møntproduktionen 1813-1817 var metal mangel. Rigsbanken overtog finansadministrationens beholdninger af kobber, hvilket sammen med leveringer fra kobberanlæggene i Frederiksværk og Hoherdamm (mellem Hamborg og Lübeck) muliggjorde de første udmøntninger af rigsbanktegn. Udmøntningerne var vellykkede på begge møntsteder, og der var i efteråret 1814 udmøntet til-

strækkeligt til, at kobbermønterne fra før reformen kunne indkaldes. Kobberet derfra muliggjorde nye udmøntninger af rigsbanktegn.

Fra midten af 1813 pressede staten kontinuerligt på for, at udmøntninger af den nye hovedmønt, en rigsbankdaler (1 rbd.), kom i gang. Hovedmønt var i perioden 1813-1873 mønt produceret efter en møntfod, hvor 18 1/2 rigsbankdaler skulle indeholde 233,855 gram (1 kølnsk vægtmark) rent sølv. Skillemønt var mønter udmøntet efter en dårligere møntfod. 1 rbd. var grundstenen i det nye møntvæsen. Det var vigtigt at få bragt noget hovedmønt i cirkulation i kongeriget og få fremstillet hovedmønt til det sølvbaserede omløb i hertugdømmerne. Der kom dog til at gå næsten et år, før udmøntningerne kom i gang, og det kom ikke til at dreje sig om særligt store udmøntninger. Det skyldtes primært mangel på sølv. Det lykkedes dog i Altona at få produceret 8 og 16 skilling (sk.) i sølv til hertugdømmernes omløb, og fra 1818 havde de to mønter også gyldighed i kongeriget.

Hovedmønten en rigsbankdaler i sølv med Frederik VI's portræt, her fra 1819.

Periodens sølvudmøntninger havde formentlig været større, såfremt det havde været tilladt for private at få udmøntet 1 speciedalere (1 spd.). Det blev i perioden 1813-17 vurderet som uhensigtsmæssigt i forhold til reformen, hvor 1 rbd. var grundenheden. Da 1 rbd. fik samme lødighed som 1 spd. og samtidig havde præcis den halve værdi/sølvindhold, var der dog i udstrakt grad tale om en form for videreførelse af den ældre specie-møntfod. Der var tidligere i Altona udmøntet flere millioner 1 spd. for private fra Altona og Hamborg, og allerede i oktober 1813 henvendte flere personer sig og spurgte, om de ikke kunne få udmøntet 1 spd. Det samme skete i 1816 og sikkert flere gange indimellem. 1 spd. var en gammelkendt international handelsmønt, der f.eks. var fordelagtig på grund af dens direkte forhold (1:1) til regnemønten Hamborgsk Bancodaler.

1818-29: Opstart af specie- og guldudmøntninger

Med etableringen af Nationalbanken i 1818 og forventningen om en snarlig pariføring af seddelkursen blev der igen arbejdet på at indføre det nye sølvbaserede møntvæsen og erstatte nogle af de cirkulerende sedler, rigsbanktegn samt inden- og udenlandske kurantmønter (mønter produceret efter ringere møntfod end standarden: Hovedmønten). Selvom der blev lagt hårdt ud i 1818-19 med store udmøntninger, hvor målet var at få bragt mønt ud i omløbet, blev 1820'erne en periode med få udmøntninger til det indenrigske omløb. Det havde betydning for udmøntningsaktiviteten, at riget cirka 1818-28 var i en dyb lavkonjunktur

med lav valutaindtjening, og Nationalbanken frem til første halvdel af 1830'erne koncentrerede sig om pariføringen.

I Altona blev der i perioden 1818-20 udmøntet cirka 125.000 rbd. i mindre hovedmønt. Sølvforsyningerne blev styret fra København, hvorfra det store vekselererfirma Meyer & Trier fik forbindelser i Hamborg til at levere sølv til møntstedet. Der blev dog i 1819 også sendt inddragne kurantmønter til ommøntning i Altona. Ommøntning var som regel den økonomisk mest fordelagtige måde at udskifte omløbet på. Betydelige og hurtigt gennemførte udmøntninger af kobbermønt var tilstrækkelige til, at de gamle og ringe 1 sk. i sølv blev indkaldt i 1820. Operationerne for at udskifte eller øge skillemøntomløbet stoppede imidlertid der. Der blev i 1820'erne hverken indkaldt eller udmøntet yderligere skillemønt.

Der blev i perioden stort set kun udmøntet 1 rbd. i 1818-19. Størstedelen blev produceret til det indenrigske omløb eller til Nationalbanken. Større hovedmønt kunne på grund af seddelkursen ikke forblive i omløb. Kun få private fik udmøntet 1 rbd., hvilket siden 1814 havde været mulig mod 2 1/2 % i afgift. Flere og flere private pressede derimod på for at få lov til udmøntning af 1 spd. Det endte med, at der på grund af efterspørgslen og med henblik på at øge sølv-møntomløbet, i januar 1819 blev udsendt en bekendtgørelse om, at det nu var tilladt private at få udmøntet ikke blot 1 spd., men også 1 rbd. til henholdsvis 1 og 1 1/2 % i afgift. Initiativtagerne og dem, der pressede på for specieudmøntninger, var private handelsfolk - primært hamborgske.

*En speciedaler i sølv udmøntet i 1822
med Frederik VI's portræt.*

På den måde kom efterspørgslen hos private til at påvirke møntpolitikken.

Begge møntsteder havde i 1818-19 rigeligt at se til, og ændringen i januar 1819 bidrog dertil. Det var i starten især finansadministrationen, Statsgældsdirektionen og Nationalbanken, der fik udmøntet. Statsgældsdirektionen bestyrede siden 1816 statens gæld, og dertil var større mønter nødvendige. Finansadministrationen og Nationalbanken skulle primært bruge større hovedmønter til operationer på seddelmarkedet. Ifølge oktrojen skulle Nationalbanken samle en sølvfond, der i første omgang skulle bruges til at holde og forbedre seddelkursen.

I Altona kom der fra 1820-21 gang i udmøntningen af 1 spd., og der blev i 1820'erne udmøntet over 4,5 mio. rbd. i 1 spd. Det drejede sig om store udmøntninger for private fra Hamborg og Altona samt for statens institutioner og Nationalbanken. Langt størstedelen var til brug i udlandet og blev udmøntet direkte til private kunder i udlandet (Hamborg).

Initiativet til de senere omfattende guldudmøntninger i Altona kom i februar 1825 fra den betydningsfulde

bankier W.S. Warburg i Altona, der i årene forud havde fået udmøntet hundredtusindvis af 1 spd. Han ønskede at få udmøntet guld. Det vil sige danske 1 og 2 frederikdor (pistoler) efter samme møntfod som pistoler fra f.eks. Preussen, Hannover og Sachsen. Henvendelsen blev straks taget alvorligt, da Warburg var blandt Altonamøntens vigtigste kunder, og det ville være fint igen at få udmøntet dansk guldmønt. Desuden ville udmøntningerne hjælpe med at holde møntstedet beskæftiget, og der kunne muligvis tjenes på udmøntningerne. Afgifterne for 1 og 2 frederikdor blev $\frac{3}{4}$ og $\frac{1}{2}$ %. Det gav dog kun en lille fortjeneste, men ville stadig være et driftsøkonomisk tilskud. Møntfoden blev nøje tilpasset valutamarkedet i Hamborg. Guldudmøntningerne kom kunde- og produktionsmæssigt godt fra start i 1827, men der var betydelig konkurrence og vist også misundelse fra møntstederne i Berlin og Hannover på grund af de succesfulde guldudmøntninger, som markedet i Hamburg muliggjorde i Altona.

1830-47: Rigsbankmønt og gode konjunkturer

Fra 1830 til 1870'erne var der generelt højkonjunktur i riget med eksport af landbrugsprodukter. Eksporten betød, at riget fik tilført anseelige mængder ædelmetal. De gode tider og ædelmetallet muliggjorde betydelige udmøntninger for staten og private.

De sidste år af 1830'erne og de første af 1840'erne bød på to vigtige

begivenheder for møntstedet. I 1838 nåede seddelkursen endelig pari. Det førte til 'gen'indførelsen af sølvmøntfoden i 1845, hvor blandt andet seddelindløseligheden blev 'gen'etableret. Den havde på sin vis været suspenderet siden 1757. Den anden vigtige begivenhed var, at der for alvor kom gang i debatten om og udskiftningerne af møntomløbene. Det skyldtes ikke blot, at de økonomiske muligheder var til stede, men også den politiske udvikling med pengepolitiske debatter i f.eks. stænderforsamlingerne. Spørgsmålet om rigsbankmøntens rolle i hertugdømmerne var således blandt de mest debatterede monetære spørgsmål. Generelt ønskede hertugdømmerne at beholde den slesvig-holstenske kurantmønt som mønt- og regningsenhed og afskaffe rigsbankmønten. Finansadministrationen i København ønskede af økonomiske, politiske og administrative årsager det modsatte, hvilket krævede en udskiftning af omløbet i hertugdømmerne. En af de afgørende beslutninger kom i 1841, hvor hertugdømmernes ønsker blev afvist, og omfattende udmøntninger af rigsbankskillemønt blev iværksat.

Der var også problemstillinger vedrørende pengesedlerne. Hverken Rigs- eller Nationalbanken var populære i hertugdømmerne. Et af hovedproblemerne ved indførelsen af den danske rigsbankmønt var, at der gik 96 sk. (rigsbankmønt) på 1 rbd., mens der gik 60 sk. slesvig-holstensk kurant på 1 spd. Med andre ord skulle møntinddelingen/alle pengeberegninger i hertugdømmerne ændres, hvilket i praksis ikke kunne ske, før omløbet var domineret af rigsbankpenge. Der var flere grunde til her-

tugdømmernes modstand mod rigsbankmønten. Der var praktiske årsager ved overgangen til rigsbankdaleren som regningsenhed. Desuden var der modstand mod indførelsen af kongerigets pengevæsen i hertugdømmerne, da hverken udviklingen i pengevæsnets siden 1700-tallet eller de politiske strømninger talte derfor. Endelig var det for hertugdømmernes handel ikke umiddelbart fordelagtigt med rigsbankmønten, da mange vigtige samhandelspartnere regnede i kurantmønt. For at imødekomme flere af problemerne ved rigsbankmøntens indførelse i hertugdømmerne blev adskillige af periodens mønter forsynet med pålydende angivet i både rigsbankmønt og slesvig-holstensk kurantmønt - og ved møntinddelingerne (pålydenderne) og motiverne blev der også taget hensyn.

Skillemønt

I 1833-34 genoptog finansadministrationen kampen mod kurantmønten i hertugdømmerne. Muliggjort af de bedre tider og de hidtidige udmøntninger begyndte inddragelsen af kurantmønterne. Et omdrejningspunkt for operationen var Kassen i Rendsborg, der henholdsvis inddrog de fleste gamle og udbetalte mange nye mønter. Fra Rendsborg blev de fleste inddragne mønter sendt til Altonamønten, hvor de blev indsmeltede til barrer eller ommøntet. Den store operation fortsatte indtil Den 1. Slesvigske Krig, og de to møntsteder, primært Altona, nåede at smelte 800.000 rbd. i kurantskilling og 4,4 mio. rbd. i større kurantmønt - primært fra hertugdømmernes omløb.

Der blev i juli 1841 taget beslutning

om massive udmøntninger af rigsbankmønt, henholdsvis 1/5, 1/2, 1, 2, 3, 4, 8, 16 og 32 sk. Det var ikke kun udmøntninger til erstatning for de i hertugdømmerne inddragne mønter, men også til erstatning for rigsbanktegnene. Nationalbanken besluttede i 1839 at inddrage dem, og 16 sk. blev indkaldt i 1839 og resten (2, 3, 4 og 6 sk.) i 1843, da der var fremstillet nok rigsbankmønt til at muliggøre inddragelsen. Beslutningen betød en omfattende produktion af rigsbankmønt 1841-43, hvor der på de to møntsteder blev udmøntet over 15 mio. mindre mønter. De forcerede udmøntninger var nødvendige for at erstatte de inddragne mønter i omløbet. Hvis ikke de inddragne mønter blev erstattede, ville der blive mangel på mønt og/eller tomrummet ville efterhånden blive fyldt af udenlandske mønter.

Udmøntningerne af sølvskillemønt var så omfattende, at de umiddelbart var tilstrækkelige. Der stod fra 1842 mere end 40.000 rbd. i 4 sk. på lager i Altona. Kun af den lille kobbermønt 1/5 sk. blev der i perioden 1844-47 udmøntet et mindre parti. Det skete efter anmodning fra Kassen i Rendsborg. Den lille mønttype blev skabt, fordi dens pålydende var hensigtsmæssig til den brøk, der opstod ved omregning fra slesvig-holstensk kurantmønt til rigsbankmønt (1:3 1/5).

De store udmøntninger af skillemønt og mindre hovedmønt var tilendebragte i 1843. Det betød imidlertid langt fra, at slaget om rigsbankmøntens indførelse i hertugdømmerne var slut. Der blev f.eks. fortsat inddraget og indsmeltet kurantmønt. Møntstedet i Altona lå ved en af fronterne, og møntmesteren rapporterede

til København om omløbet og f.eks. de udenlandske mønters rolle deri. Han kunne allerede i juni 1845 meddele, at Nationalbankens sedler på grund af sølv møntfodens genindførelse så småt var begyndt at cirkulere i hertugdømmerne. Desuden kunne han i midten af 1840'erne fortælle, at der ikke længere cirkulerede store mængder indenrigsk kurantmønt. Der blev 1844-46 indsmeltet mere end 3 mio. rd., mens der 1847-48 blev smeltet under 1/2 mio. rd.

Møntstedet i Altona blev besat under Den 1. Slesvigske Krig, som generelt betød en tilbagerulling af den kongerigske pengepolitik. Først de meget store pengereformer i midten af 1850'erne, hvor enorme mængder sølv blev udmøntet i Altona, indførte for alvor et fælles, ensartet pengevæsen i Danmark, Slesvig og Holsten. Den situation blev kort tid efter ændret med udfaldet af Den 2. Slesvigske Krig.

Hovedmønt

Der blev 1830-47 udmøntet over 18 mio. rbd. i hovedmønt på de to møntsteder. Det var meget i forhold til al tidligere møntproduktion i riget, herunder de omfattende udmøntninger i Altona i slutningen af 1700-tallet. De store udmøntninger blev primært muliggjort af tre forhold: Møntmetal, møntteknologi og private kunder. Der var på grund af møntinddragningerne, markedet i Hamborg og rigets eksport sølv til udmøntningerne - samt behov og efterspørgsel. Det lykkedes endvidere møntstederne, primært Altona, at tiltrække private kunder, hvilket betød sølv og betaling for udmøntning. 1800-tallets revolutionerende udvik-

16 skilling i kobber udmøntet 1814.

ling i møntfremstillingsteknologien betød, at møntstedernes produktionskapacitet blev markant forøget, så udmøntninger i en ny størrelsesorden kunne gennemføres. Et skel i periodens udmøntninger af hovedmønt var omkring 1838, hvor møntstederne begyndte at benytte de efterhånden store mængder inddragen mønt til udmøntning af hovedmønt. Desuden var det før 1838 primært staten, især Bureauet for Udenlandske Betalinger, der fik udmøntet. Kursudviklingen (1 spd. mod banco) og pariferingen i anden halvdel af 1830'erne betød imidlertid, at Nationalbanken og private kunder nu ofte fik udmøntet hovedmønt.

Til Altonamøntstedet indkom der betydelige mængder sølv som barrer eller mønt fra en række firmaer i Altona og Hamborg. Møntstedet havde ikke reel konkurrence fra møntstedet i Hamborg, der både var meget mindre og lidt dyrere. Når der skulle udmøntes på baggrund af kursudviklingen på et aktivt, internationalt marked som det hamborgske, der tiltrak sølv fra f.eks. England, Holland og Rusland, skulle de private hurtigt kunne få deres sølv ud- eller ommøn-

tet eller solgt. Altonamønten kunne som regel på grund af beliggenheden - og dermed lavere tids- og transportomkostninger - udkonkurrere møntstederne i f.eks. Schwerin og Hannover ved udmøntninger for hamborgske kunder.

Guldmønt

Mønten i Altona udmøntede 1827-47 mere end 2,6 mio. danske guldmønter, hvoraf næsten 2,4 mio. var 2 frederikdor/christiandor. Hvis værdien af 1 frederikdor sættes til 7,5 rbd., var det mere end 37,5 mio. rbd. Det var en enorm sum. Helstatens indtægter var eksempelvis på omkring 15 mio. rbd. i 1835.²⁾ De mange guldmønter blev næsten alle udmøntet for private kunder i Hamborg og Altona. Der blev 1827-47 kun præget knap 12.000 guldmønter i København. Staten fik kun produceret få guldmønter. Foruden enkelte udenlandske betalinger fik staten primært udmøntet guld, fordi den havde guldmønter, der skulle ommøntes.

Guldmønterne blev næsten alle udmøntet direkte til brug uden for riget - til brug for international storhandel. Motivationen var ikke det indenrigske omløb, men derimod fiskalt og beskæftigelsesmæssigt. Det vil sige at lade andre betale for udmøntning af dansk mønt, vedligeholdelse, udvikling og beskæftigelse af møntstederne samt eventuelt tjene derpå.

Med de store guldudmøntninger blev Altonamønten inddraget i de internationale øst-vestgående guldstrømme og facilitering af internatio-

To Frederikdor i guld udmøntet i 1837.

nal storhandel. Udmøntningerne var muliggjort af tilstedeværelsen af guld samt behovet for om- eller udmøntning. Store dele af guldet kom til Altona og Hamborg vestfra, det vil sige primært fra England, der havde guldfod, men f.eks. også fra Holland. Det foregik næsten helt automatisk, og nationaløkonomen M.L. Nathanson (1780-1868) beskrev det i 1830'erne sådan, at "Goldbarren, die man am Freitagsabend von London

absendet, schon am folgenden Freitags durch die Altonaische Münze in Frederiksd'or verwandelt sieht".³⁾

Mønterne skulle især bruges i Nordtyskland/Preussen og Rusland. Det handlede primært om køb af korn, uld og andre råvarer til England via især hamborgske handelshuse. En del af mønterne blev udleveret fra møntstedet og siden via Lübeck sejlet til Skt. Petersborg. Der var dog også i blandt andet Pommern og Preussen en del dansk guldmønt i omløb. Det guld, der kom vestfra, var som regel barrer eller engelske guldmønter (sovereigns), der så blev ud- eller ommøntet. Det var som altid møntmetallets skæbne, at det kontinuerligt blev ført rundt, indsmeltet, ud- eller ommøntet fra den ene mønttype til den anden.

Møntstedet i Altona producerede megen dansk mønt til brug i Preussen

Den lille 1/5 skilling i kobber, som blev udmøntet i perioden 1844-47.

og Rusland, og møntmetal kom også til Altonamønten fra øst i form af f.eks. russiske guldmønter (imperialer). Betalingerne gik nemlig også fra øst mod vest. England var i forhold til Nordtyskland, Rusland etc. kreditor. Mange engelske færdigvarer blev solgt i/importeret via Hamborg, som efter Napoleonskrigene var Englands måske vigtigste eksporthavn i forhold til det europæiske marked. Forsendelserne af ædelmetal betød, at der adskillige gange ikke kunne skaffes guld til udmøntning, når vinteren standsede skibstrafikken. Ligeledes afhang udmøntninger af værdiforholdet mellem guld og sølv. Det umuliggjorde i perioder produktion, f.eks. i starten af 1843, hvor guldpriisen i Hamborg var skyhøj. Det var ifølge møntstedet blot midlertidigt, da det dels skyldtes enorme sølvforsyninger fra Kina til England, der så havde købt guld for sølvet, dels at der på grund af is ikke kunne sejles guld fra Skt. Petersborg til Lübeck.

Opsummering

Møntstedet i Altona spillede en afgørende rolle for genskabelsen af et stabilt pengevæsen i riget efter Stats-

bankerotten. Møntstedet bidrog således til genrejsning af et stykke vitalt infrastruktur, et velfungerende pengevæsen/betalingsformidling, hvilket var fremmede for stabilitet og vækst i samfundet. Desuden var møntstedet involveret i faciliteringen af den internationale storhandel i Hamborg ved omfattende produktion af store guld- og sølvmonter for private kunder. ■

Noter

- 1) Artiklen er baseret på bogen: *Michael Märcher: De Kongelige Møntsteder i Altona og København 1813-1873. Teknik og produktion*, Odense 2012, hvori der kan læses meget mere om møntstedernes teknologi, produktion, bygninger, ansatte, opgaver og om f.eks. besættelsen af møntstedet i Altona under Den 1. Slesvigske Krig, de store møntreformer i 1850'erne og møntstedets nedlæggelse i 1863 lige før Den 2. Slesvigske Krig.
- 2) Ole Feldbæk: *Danmarks økonomiske historie 1500-1840*, Herning 1993.
- 3) Her citeret efter Axel Ernst: Christian-dor og andre Guldmønter, *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad*, 40-43, side 42.